

Ἐκ τοῦ ἀρχείου Ν. Δ. Λεβίδη
Ἡ Δοξολογία τῆς 25^{ης} Μαρτίου 1908 καὶ
μία ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Κ. Ἀ. Ψάχου

ΣΤΟΝ ΦΑΚΕΛΟ ΠΡ' ΑΡΙΘΜ. 2268 τοῦ ἀρχείου Ν. Δ. Λεβίδη ποὺ φυλάσσεται στὸν Φιλολογικὸ Σύνλλογο «Παρνασσός»¹, ὁ Νικόλαος Δ. Λεβίδης εἶχε τοποθετήσῃ μία ἐπιστολὴ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀ. Ψάχου μὲ ἡμερομηνία 27 Μαρτίου 1908. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀπάντηση τοῦ Κ. Ἀ. Ψάχου στήν, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, ἐπαινετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ν. Δ. Λεβίδη², γιὰ τὴ Δοξολογία τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς τῆς 25^{ης} Μαρτίου, στὴν ὁποία ἔψαλε ὁ Ψάχος μὲ τοὺς μαθητὲς τοῦ τῆς σχολῆς βυζαντινῆς μουσικῆς τοῦ Ὡδείου Ἀθηνῶν.

1. Θερμῶς εὐχαριστῶ τὸν φίλο καὶ συμπατριώτη Διονύσιο Καλαμάκη, γιὰ τὴν ὑπόδειξη τοῦ θέματος καὶ γιὰ τὴν ἄδεια μελέτης τοῦ σχετικοῦ φακέλου τοῦ ἀρχείου Ν. Δ. Λεβίδη. Γιὰ τὸν Νικόλαο Δ. Λεβίδη βλ. πρόχειρα στὰ βιβλίδια: *Περὶ τῆς οἰκογενείας Λεβίδη καὶ ΛΕΒΙΔΗ, Πίναξ* Γιὰ τὸ ἐν λόγῳ ἀρχεῖο τοῦ βλ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὸ ἱστορικὸν καὶ πολιτικὸν ἀρχεῖον Νικολάου Δ. Λεβίδη* πρβλ. καὶ ΚΑΛΑΜΑΚΗ, *Τὸ ὑπ' ἀριθμ. 3475 χειρόγραφον τοῦ ἀρχείου Ν. Δ. Λεβίδου*. ΚΑΛΑΜΑΚΗ-ΜΠΑΛΟΓΛΟΥ, *Τὸ ἀνέκδοτο ἀρχεῖο Νικολάου Ἀγγ. Λεβίδη*, σσ. 102, 104-107.

2. Ἡ ἐπιστολὴ ποὺ ἔστειλε ὁ Ν. Δ. Λεβίδης στὸ Κ. Ἀ. Ψάχου δὲν μᾶς εἶναι γνωστὴ. Ὁ Ψάχος, στὴν ἀπαντητικὴ του ἐπιστολῇ, ζητεῖ τὴν ἄδεια νὰ τὴν δημοσιεύσῃ στὴ «Βυζαντινὴ Ἐπιθεώρηση». Ὅμως, παρὰ τίς ἐκτεταμένους ἐρευνάς μας, δὲν κατορθώσαμε νὰ ἐντοπίσωμε τὸ ἐν λόγῳ περιοδικό, οὔτε βεβαίως νὰ ἐπαληθεύσωμε ἂν ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Λεβίδη δημοσιεύθηκε τελικὰ ἢ ὄχι [ἐνδεχομένως –συνυπολογίζοντας τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Ψάχου «ἵνα ἴδωσιν καὶ οἱ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ οἷα αἰσθήματα βασιλεύουσιν ἐν τῇ μεγάλῃ καρδίᾳ» τοῦ Λεβίδη– πρόκειται περὶ τοῦ περιοδικοῦ *Byzantinische Zeitschrift*, στὸ ὁποῖο ὅμως δὲν δημοσιεύεται κάποια σχετικὴ ἐπιστολὴ]. Πάντως, ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τοῦ Ψάχου μπορούμε νὰ συμπεράνωμε ὅτι ὁ Λεβίδης ἐξέφραζε κρίσεις λίαν κολακευτικές, τόσο γιὰ τὴν ψαλεῖσα Δοξολογία τῆς 25^{ης} Μαρτίου 1908, ὅσο καὶ γιὰ τὸ ἐν γένει ἔργον τοῦ Ψάχου.

Ἡ παρουσία στὸ ἀναλόγιό τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης τῶν μαθητῶν τῆς σχολῆς βυζαντινῆς μουσικῆς τοῦ Ὡδείου Ἀθηνῶν, κατὰ τὴν πρώτη ἐπίσημη ἐμφάνισή τους³, ἐντυπωσίασε τὸν Μητροπολίτη Ἀθηνῶν Θεόκλητο, ὁ ὁποῖος πρότεινε νὰ ψάλλῃ ὁ ἴδιος χορὸς τὴν ἐπίσημη Δοξολογία τῆς 25^{ης} Μαρτίου. Ἡ ψαλμωδία τῶν μαθητῶν, ὑπὸ τὴν χοραρχία τοῦ Κ. Ἀ. Ψάχου, ἐνδουσίασε τελικὰ ὅχι μόνο τὸν παριστάμενο βουλευτὴ Ἀθηνῶν καὶ λάτρη τῆς πατρώας μουσικῆς Ν. Δ. Λεβίδη, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς παρευρεθέντες. Διαφωτιστικὸ ἐν προκειμένῳ εἶναι τὸ κατωτέρω δημοσίευμα, ποὺ διαβάζομε σὲ μουσικὴ ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς: «Κατόπιν τῆς θριαμβευτικῆς ἐπιτυχίας ἣν ἤρεν ὁ χορὸς τῆς βυζαντινῆς σχολῆς τοῦ Ὡδείου κατὰ τὴν πρώτην ἐπ' ἐκκλησίας ἐμφάνισιν αὐτοῦ, ἀπεφασίσθη ὑπὸ τοῦ σεβ. Μητροπολίτου Ἀθηνῶν ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ὡδείου Ἀθηνῶν κ. Νάζου ὅπως ὁ χορὸς οὗτος ψάλλῃ καὶ κατὰ τὴν 25 Μαρτίου τὴν ἐπὶ τῇ ἐθνικῇ ἡμῶν ἐορτῇ τελουμένην Δοξολογίαν. Καὶ πράγματι· γενομένης τῆς καταλλήλου προπονήσεως τοῦ χοροῦ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κ. Ψάχου εἰς πᾶν ὅ,τι ψάλλεται εἰς τὴν δοξολογίαν ταύτην ἐξετελέσθη αὕτη μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς καὶ πρότερον θριαμβευτικῆς ἐπιτυχίας ὑπὸ τοῦ χοροῦ τοῦ Ὡδείου πρὸς μεγίστην εὐχαρίστησιν τῶν παρευρεθέντων ἐπισήμων καὶ μὴ κατὰ τὴν δοξολογίαν ταύτην»⁴.

Ὑπὲρ τῶν εὐφροσύνων συναισθημάτων ποὺ προκάλεσε στὶς ψυχὰς τῶν παρευρισκομένων ἡ ἐρμηνεία τοῦ χοροῦ τούτου συνηγορεῖ καὶ ἡ κατωτέρω εἰδηση, ποὺ δημοσιεύτηκε σὲ ἐκκλησιαστικὸ περιοδικὸ τῆς ἐποχῆς: «Ἡ Δοξολογία τῆς 25^{ης} Μαρτίου ὅπως πάντοτε οὕτω καὶ ἐφέτος ἐτελέσθη ἐν τῷ ναῷ τῆς Μητροπόλεως μετὰ τῆς συνήθους αἵγλης καὶ μεγαλοπρεπείας. Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐξαιρετικῶς ὀφείλομεν νὰ ἀναφέρωμεν καὶ τὸ ὁποῖον ἰδιαιτέραν εἰς τὴν τελετὴν προσέδωκεν αἵγλην ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ χοροῦ τῆς ἐν τῷ Ὡδεῖῳ Σχολῆς τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς ἐκτέλεσις

3. Γιά τὴν πρώτη αὐτὴ ἐμφάνιση τοῦ χοροῦ τῆς σχολῆς βυζαντινῆς μουσικῆς τοῦ Ὡδείου Ἀθηνῶν στὸν ἱερὸ ναὸ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης βλ. τὸ διαφωτιστικὸ ἄρθρο «Ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ χοροῦ τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς σχολῆς τοῦ Ὡδείου ἐν τῷ ναῷ τῆς Χρυσοσπηλαιωτίσσης», *Φόρμιγξ*, περ. Β', ἔτος Γ' (Ε'), ἀριθμ. 21-22, Ἀθῆναι 15-29 Φεβρουαρίου 1908, σσ. 3-6, ὅπου –ἐκτὸς τῆς παρουσιάσεως τοῦ γεγονότος– καταχωρίζονται καὶ οἱ σχετικὲς κρίσεις τοῦ Τύπου τῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ μιὰ συνέντευξη τοῦ Κ. Ἀ. Ψάχου, ἀπαντητικὴ σὲ ἐπικρίσεις τοῦ Ἰωάννου Θ. Σακελλαρίδου.

4. *Φόρμιγξ*, περ. Β', ἔτος Γ' (Ε'), ἀριθμ. 23-24, Ἀθῆναι, 15-31 Μαρτίου 1908, σ. 3.

τῶν ὠρισμένων μελῶν διὰ καθαρᾶς Βυζαντινῆς Μουσικῆς. Τὸν χορὸν διηύθυνεν ὁ καθηγητῆς κ. Ψάχος κατὰ τὸ σύστημα τῆς διπλῆς βοηθητικῆς γραμμῆς διὰ τοῦ ὁποίου ἐψάλησαν τὸ Ἀπολυτίκιον Σήμερον τῆς σωτηρίας, τὸ Κοντάκιον Τῇ Ὑπερμάχῳ, πέντε στίχοι ἐκ τῆς Δοξολογίας εἰς πλάγιον τέταρτον Ἰακώβου τοῦ Πρωτοψάλτου καὶ ὁ πολυχρονισμὸς τῶν Βασιλέων. Ἡ ἐντύπωσις ἦτο ἀρίστη πάντων τῶν προσκειμένων εἰς τὰ πάτρια εὐχηθέντων ἵνα αἱ προσπάθειαι τοῦ σεβ. Μητροπολίτου Ἀθηνῶν κ. Θεοκλήτου ὑπὲρ τῆς ἀναστηλώσεως τῆς γνησίας Βυζαντινῆς Μουσικῆς στεφθῶσιν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας»⁵.

Ἐπειτα ἀπ' τὴν πνευματικὴ αὐτῇ μυσταγωγία καὶ τῇ μουσικῇ πανδαισία τῆς ψαλείσης Δοξολογίας⁶, ὁ Ν. Δ. Λεβίδης, ὁ ὁποῖος εἶχε διεξάγει προσωπικὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν προβολὴ καὶ διατήρησιν τῆς πατρῴας βυζαντινῆς μουσικῆς⁷, ἀποστέλλει ἐπαινετικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κ. Ἀ. Ψάχο, τὴν ἐπομένην ἀμέσως ἡμέρα. Ὁ Ψάχος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπίσης ἐπιδόθῃ σὲ ἓνα δύσκολο ἀγῶνα γιὰ τὴν «ἀνύψωσιν τῆς μουσικῆς τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους» –ὅπως λέγει ὁ ἴδιος–, ἓνα ἀγῶνα ὁ ὁποῖος πολλὰς φορὰς τοῦ προξένησε καὶ θλίψεις καὶ ἐπικρίσεις, ἐνῶ συχνὰ εὕρισκε πρόσκομμα τὴν ἀδιαφορία ἢ καὶ τὴν ἄγνοια τῶν ὑπευθύνων, δέχθηκε τὴν ἐπιστολὴ αὐτῇ «ὡς ζωογόνον αὔραν ἐν μέσῳ ἐρήμου καυστικῆς».

Ἄς δοῦμε ὅμως ὁλόκληρην τὴν ἐπιστολὴν μὲ τὴν ὁποία ὁ Κ. Ἀ. Ψάχος ἀπάντησε στὸν Ν. Δ. Λεβίδη⁸:

5. Ἱερὸς Σύνδεσμος, περ. Β', ἔτος ΙΑ', ἀριθμ. 70, 1 Ἀπριλίου 1908, σ. 16.

6. Πρέπει νὰ ἔχωμε ὑπόψιν μας ὅτι μιλοῦμε πάντοτε ἔχοντας πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὅταν ἡ Ἀθήνα καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ἱεροὶ ναοὶ κατακλύζονταν ἀπὸ τετράφωνες χορωδίες καὶ κανταδόρους ψάλτες, ἓνας χορὸς ποῦ ψάλλει «καθαρὴ βυζαντινὴ μουσικὴ», ἔστω καὶ κατὰ τὸ περιορισμένο χρονικὸ διάστημα μιᾶς ἐπισήμου Δοξολογίας, μὲ τὰ λιγοστὰ καθωρισμένα μέλη, ἀρκεῖ γιὰ νὰ σταλάξῃ γλυκασμὸ στίς ψυχὰς τῶν ἀκροωμένων καὶ νὰ μεταδώσῃ τὴν ὀρθὴ λατρευτικὴ πράξιν τῆς ὁρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

7. Πρὸβλ. σχετικὰ ΧΑΛΔΑΙΑΚΗ, Ὁ Ν. Δ. Λεβίδης καὶ τὸ ἀνακύψαν μουσικὸ ζήτημα κατὰ τὸν Μάιο τοῦ 1902.

8. Ἡ ἐπιστολὴ εἶναι γραμμμένη σὲ ἀπλὸ χαρτί, τετρασέλιδος, διατηρεῖται δὲ σὲ καλὴ κατάστασιν.

Ἐρίτιμε φίλε,

Ὡς ζωογόνος αὔρα ἐν / μέσῳ ἐρήμου καυστικῆς / ἐπῆλθε μοι ἡ
εὐμενῆς / ἄγαν δὲ παρήγορος κρί/σις τῆς ὑμετέρας ἐριτίμου φιλίας, ἐπὶ
τῇ ἐπιτυχίᾳ / τῆς δοξολογίας τῆς ψαλείσης / κατὰ τὴν ἐθνικὴν ἐορτὴν
/ ὑπὸ τοῦ χοροῦ τῆς Βυζαντινῆς Σχολῆς τοῦ Ὡδείου καὶ ὑπὸ / τὴν ἐμὴν
ταπεινὴν διεύθυνσιν.

Δὲν εὐρίσκω λόγους νὰ / ἐκφράσω τὴν κατέχουσιν / τὴν καρδίαν μου
θερμὴν / εὐγνωμοσύνην, ἀλλὰ καὶ / τὸν μέγιστον θαυμασμόν / μου ἐπὶ
τῇ ἀγαστῇ ἐμμο/νῇ τῆς ὑμετέρας ἐντιμό/τητος εἰς ἰδεώδη ὑψηλὰ / ἄτι-
να κυρίως διακρίνουσι αὐτὴν ἀπὸ πάντων / τῶν ἄλλων τῶν καλουμένων
ἐθνικῶν ἀνδρῶν (!) / τῶν ἐπαγγελλομένων τόν... Ἕλληνα!

Εἰμὶ ἔνθους, πολυσέβα/στε φίλε, διότι ἐκτιμητὴν / τοῦ λιτοῦ ἔργου
μου πρῶ/τιστον, ἔχω τὸν κ. Λε/βίδην, τὰ πρὸς τὸν ὁποῖον / βαθυτάτα
τῆς καρδίας μου / αἰσθήματα εὐγνωμοσύνης / καὶ ὑποχρεώσεως ἔσσονται
/ ἀπαρამεῖωτα.

Διαβεβαίῳ ὑμᾶς, ἐρί/τιμε φίλε, ὅτι καὶ τὴν ψυ/χὴν μου εἰμὶ ἑτοιμος
/ νὰ θυσιάσω, ἐργαζόμενος / τὸ ἐπ' ἐμοὶ ὑπὲρ ἀνυψώ/σεως τῆς μουσικῆς
τῆς ἐκ/κλησίας καὶ τοῦ ἔθνους μας / ἧς ἡ διατήρησις ἀληθῶς / σὺν τοῖς
ἄλλοις κρατεῖ καὶ / στηρίζει τὴν ἐνότητα τοῦ / ἑλληνικοῦ Ἑθνους.

Εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ / τὴν ἥν εἰς τὸ λιτόν μου ἔργον / εἵπέρ τις
καὶ ἄλλος παρέχετε / ἡθικὴν ἐνίσχυσιν καὶ ὑποστή/ρίξιν, δέομαι τῷ
Παναγὰδῳ / ὅπως χαρίζεται ὑμῖν υἰεῖαν / ἀκλόνητον ἐπ' ἀγαθῷ τῆς /
ὑπονομευομένης ἐνότητος τοῦ Ἑθνους.

Δύναμαι νὰ κάμω δημο/σίᾳ χρῆσιν τῆς θαυμασίας / ἐπιστολῆς σας;
ἐπεδύμουν / νὰ ἐδημοσιεύετο ἐν τῇ «Βυ/ζαντινῇ Ἐπιθεωρήσει», ἵνα
/ καὶ οἱ ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἴδω/σιν οἷα αἰσθήματα βασι/λεύουσιν ἐν τῇ
μεγάλῃ καρ/δίᾳ σας.

Ἀναμένω τὴν / ἀδειάν σας, ἢ ἐν ἐναντίᾳ / περιπτώσει δύο λέξεις ἐν
/ εἶδει κρίσεως ἐπὶ τῆς ψαλείσης / δοξολογίας καὶ τοῦ μετρίου ἔργου /
μου ἐν γένει.

27 Μαρτίου
1908

Ὁ εὐγνωμονῶν φίλος σας
Κ. Α. Ψάχος

Ἐπειτα ἀπὸ 30 χρόνια, ὁ Κ. Α. Ψάχος ἐξέδωσε ὅλα τὰ μέλη ποὺ ἐψάλησαν κατὰ τὴ Δοξολογία αὐτῇ, μὲ τὸ σύστημα τῆς διπλῆς συνηχητικῆς γραμμῆς, σὲ ἓνα αὐτοτελὲς φυλλάδιο⁹. Στὸν πρόλογο τοῦ ἐν λόγῳ φυλλαδίου ὁ Ψάχος σημειώνει: «...ἡ Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, ἢ συκοφαντηθεῖσα ὡς ἀνιαρῶς μονότονος, ἔχει τὴν ἐξ αὐτῆς τῆς μελωδικῆς φύσεώς της προβάλλουσαν ἁρμονίαν της, ἁρμονίαν ὅμως οὐχὶ ὡς φαντάζονται ταύτην οἱ ἀποπειρώμενοι νὰ ὑπαγάγῳσιν τὴν ἐλληνικὴν μουσικὴν εἰς τὰς χειροπέδας τῆς ὅλως ξένης πρὸς τὴν φύσιν αὐτῆς εὐρωπαϊκῆς ἁρμονίας. Τοιαύτην ἁρμονίαν ἐφήρμοσα ἐπὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν Βυζαντινῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν θύραθεν τοιούτων, εἰς πληρὴς ἀπλουστάτην μὲν ἐν ἀρχῇ, ἤδη ὅμως σύστημα καταστρωθεῖσαν. Καὶ τὸ πληρὴς καὶ ἄρτιον τοῦτο σύστημα δὲν στηρίζεται ἀπλῶς, ὡς ὑπέλαβόν τινες, εἰς τετάρτας, εἰς πέμπτας καὶ εἰς ὀγδόας, ἀλλ' εἰς μίαν πρωτότυπον ἀντίστιξιν, ἐκ τῆς ὁποίας παραλλήλως πρὸς τὴν κυρίαν γραμμὴν τοῦ μέλους ἐνσαρκοῦνται δύο ἄλλαι συνηχοῦσαι γραμμαί, ἀποτελοῦσαι καὶ αὗται μελωδίας αὐτοτελεῖς, ὁμοιογενεῖς καὶ ὁμοήχους πρὸς αὐτήν...»¹⁰. Τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ Ψάχου φανερώνουν εὐγλωττα τὸν διαρκῆ ἀγῶνα, στὸν ὁποῖον ἀφιέρωσε τὴ ζωὴ του, ἔναντι κάθε ἀπόπειρας εἴτε βεβηλώσεως τῆς πατρώας βυζαντινῆς μουσικῆς εἴτε ἀντικαταστάσεως τῆς ὑπὸ τῆς τετραφώνου.

Αὐτὸς ὁ ἀγῶνας ἀποτελεῖ καὶ τὸ κοινὸ σημεῖο, τὸ ὁποῖο συνέδεε τὸν Κ. Α. Ψάχο μὲ τὸν βουλευτὴ Ἀθηνῶν καὶ ἐνθερμο ὑπερασπιστὴ τῶν πατρῶων Ν. Δ. Λεβίδη. Τὸ ἰδεῶδες τῆς διατηρήσεως τῆς ἐθνικῆς μουσικῆς μας κληρονομίας ἔνωσε μὲ στενοὺς δεσμοὺς φιλίας τοὺς δύο ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι ὥρθωσαν τὰ πνευματικὰ τους ἀναστήματα καὶ ἀναδείχθησαν πρωτοπόροι στὸν «καλὸν ἀγῶνα» γιὰ τὴ διάσωση καὶ ἀνόρθωση τοῦ ἐλληνικοῦ μουσικοῦ πολιτισμοῦ, κινούμενοι ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴν ρῆσιν: «πάντα εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω»¹¹.

9. ΨΑΧΟΣ, *Ἡ Δοξολογία τῆς εἰκοστῆς πέμπτης Μαρτίου*.

10. *Αὐτόδι*, σσ. α'-β'.

11. *Α' Κορ.* 14, 40.

